

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

CENTRE D'ÉTUDES BYZANTINES, NÉO-HELLÉNIQUES
ET SUD-EST EUROPÉENNES E.H.E.S.S.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ, ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ
ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ

2

Ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν ἐπιτομῶν
Nécessité et technique des regestes

(Βενετία, 7-8 Δεκεμβρίου 2001)

BENETIA 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Chryssa MALTEZOU - Paolo ODORICO, <i>Préface</i>	7
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	9
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΜΙΛΗΤΩΝ	11
Δημήτρης Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, <i>Ἐκδόσεις, περιλήψεις ἢ εὐρε- τήρια; Διλήμματα καὶ ψευδοδιλήμματα</i>	15
Éditions, résumés ou répertoires? Dilemmes et faux dilemmes 28	
Μαριάννα ΚΟΛΥΒΑ, <i>Οἱ ενδογενεῖς καὶ ἐξωγενεῖς παρά- γοντες καὶ χαρακτήρες τῶν εγγράφων ὡς στοιχεῖα τῶν Ἐπιτομῶν</i>	31
Les facteurs et les caractères « intrinsèques et extrinsèques » des documents en tant qu'éléments constitutifs des Regestes 39	
Μάχη ΠΑΙΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Ἀπὸ τὰ Regestes στὶς Ἐπιτομές. Ἡ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν καταγραφή τῶν Μεταβυζαντινῶν Πατριαρχικῶν πράξεων</i>	41
Des Regestes aux Épitomés. L'expérience de cataloguer les actes Patriarcaux Post-Byzantins 53	
Ευαγγελία ΜΠΑΛΤΑ, <i>Πρακτικὲς Ἐπιτομῶν στο Ὀθωμα- νικὸ ἀρχεὶακὸ υλικό</i>	57
Pratiques de Regestes dans les fonds d'Archives Ottomans 72	

- Όλγα ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ζητήματα διερεύνησης και έκδοσης ελληνορωσικού αρχαικού υλικού (RGADA Μόσχας, ενότητα 52) και η χρησιμότητα των Επιτομών* 73
 Problèmes de recherche et d'édition du fonds d'archives Greco-russe de Moscou (RGADA de Moscou, fond 52) : Utilité des *Regestes* 93
- B. L. ΦΟΝΚΙΪ, *Ο ρόλος των περιλήψεων (Regestes) στα πλαίσια της καταλογογράφησης των ελληνικών εγγράφων των συλλογών της Μόσχας* 95
 Le rôle des *Regestes* pour inventorier les documents Grecs des Archives de Moscou 103
- Μαρία ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Μεταβυζαντινά έγγραφα σχετικά με τὰ Βαλκάνια. Προβλήματα σύνταξης 'Επιτομών* 105
 Les documents Post-Byzantins relatifs à l'histoire des peuples Balkaniques. Problèmes de rédaction des *Regestes* 115
- Καλλιόπη Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ, *Πρόταση για Επιτομές του Μεταβυζαντινού Νομολογιακού υλικού* 119
 Proposition pour la constitution des *Regestes* des sources juridiques Post-Byzantines 127
- Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *'Η «κατ' έκλογήν», ή χρονολογική και ή σύνθετη προσέγγιση τής «Νομικῆς Συναγωγῆς» τοῦ Δοσιθέου* 129
 Approche de «Νομική Συναγωγή» de Dosithée 141
- Γιάννης Κ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ, *Το ερευνητικό πρόγραμμα «Βενετικές πηγές της Κρητικής ιστορίας» της Βικελαιάς Βιβλιοθήκης Ηρακλείου και οι βασικές αρχές για την έκδοση των νοταριακών εγγράφων* 143

Le programme de recherche de la Bibliothèque de Vikéla
de Héraklion «Sources Vénitiennes de l'histoire de Crète»
et les principes d'édition des Archives Notariales 163

ANTI ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ	165
EN GUISE DE CONCLUSIONS	169

Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

Η «ΚΑΤ' ΕΚΛΟΓΗΝ», Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ
ΚΑΙ Η ΣΥΝΘΕΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΤΗΣ «ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΝΑΓΩΓΗΣ» ΤΟΥ ΔΟΣΙΘΕΟΥ

Ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας πού ἀκολουθεῖ εἶναι ἡ παράθεση τῶν προβλημάτων πού συναντήσαμε κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ κώδικα τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς¹, καθὼς καὶ οἱ λύσεις πού προκρίναμε γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ στὸ πλαίσιο τοῦ παρόντος σεμιναρίου δὲν πρόκειται νὰ συνεισφέρει νέα ἐπιστημονικὰ στοιχεῖα, τέτοια πού νὰ διαμορφώσουν μιὰν ἄλλη, διαφορετικὴ, κατάσταση γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐκδοτικὴ παρουσίαση μιᾶς ἱστορικῆς πηγῆς. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ἐπιτομῆς (regestes) μιᾶς πηγῆς δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού γίνονται· οὔτε, ἄλλωστε, μπορεῖ κάποιος νὰ προτείνει κανόνες ἀνελαστικούς καὶ μόνιμους ἀφοῦ ἡ φύση κάθε ἱστορικῆς πηγῆς εἶναι στοιχεῖο καθοριστικὸ γιὰ τὴν προσέγγισή της. Ὡστόσο κάποιες συντεταγμένες ὑπάρ-

1. Ἀναφέρομαι φυσικὰ στὸ δημοσίευμα Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος-Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγὴ καὶ ἓνα τεκμήριο*, τ. 1, Ἀθήνα 1987.

χουν, τις όποιες, κάθε φορά και ανάλογα με την πηγή που έπεξεργαζόμαστε, είναι δυνατόν να διατηρήσουμε ή να βελτιώσουμε, συμβάλλοντας έτσι με την προσωπική μας κατάθεση είτε στην καλύτερη αντιμετώπιση όρισμένων δύσκαμπτων έμποδίων είτε στην παγίωση όρισμένων τεχνικών.

Με βάση τις σκέψεις αυτές, πιστεύω ότι ή έμπειρία μας από την Νομική Συναγωγή, όπως έχει αποτυπωθεί στους προλόγους τής έκδοσης, και όπως θα επιχειρήσω να την εκθέσω και πάλι, τονίζοντας περισσότερο ένιες παραμέτρους της, αποτελεί ένα καλό παράδειγμα μεθοδικής προσέγγισης μιās σημαντικής ιστορικής πηγής. Άλλωστε τώρα πιά υπάρχει και ή χρονική απόσταση από την έπεξεργασία αλλά και ή καλή υποδοχή του έργου από την έπιστημονική κοινότητα², στοιχειά που παρέχουν τη δυνατότητα και μιās αναδρομικής ματιās.

Όστόσο, πριν από αυτά, είναι ανάγκη να πούμε λίγα λόγια για τó αντικείμενο τής μελέτης μας. Η Νομική Συναγωγή λοιπόν, είναι ένας χειρόγραφος κώδικας που συγκροτήθηκε «έπιμελεία και έξόδοις» του πατριάρχη Ίεροσολύμων Δοσιθέου (1641-1707, πατριαρχία 1669-1707). Έχουμε την καταληκτήρια ήμερομηνία τής συγκρότησής της, τó έτος 1680 περίπου (στο χειρόγραφο υπάρχουν και κείμενα του 1684), τόν τίτλο του, *Νομική Συναγωγή*, τόν ανάδοχό του, που είναι βέβαια ó Δοσίθεος, και τόν υποδοχέα του χειρογράφου που είναι ή βιβλιοθήκη του Μετοχίου του Παναγιού Τάφου στην Κωνσταντινούπολη. Ένα αντί-

2. Θεσμοί και Ίδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία 15ος-19ος αι. Πρώτος άπολογισμός ενός έρευνητικού προγράμματος (Επιμέλεια: Δ. Γ. Άποστολόπουλος, Π. Δ. Μιχαηλάρης, Μάχη Παΐζη-Άποστολόπουλου), Αθήνα, Έθνικό Ίδρυμα Έρευνών / KNE 2000, σ. 31-34.

γραφο τῆς Ν. Σ. πού βρίσκεται στὴ Μόσχα, στὴν πραγματικότητά δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀντιγραφή τῶν πρώτων 64 φύλλων τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς, ἐνῶ κάποιοι γνωστοὶ μελετητὲς (Σταυράκης Ἀριστάρχης, Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, Ξενοφῶν Σιδερίδης) ἀντέγραψαν διάφορες ἐνότητες γιὰ δική τους χρῆση μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρχουν τώρα τὰ ἀντίστοιχα, ἐπιμέρους, ἀντίγραφα στὶς βιβλιοθήκες τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὡστόσο τὸ χειρόγραφο εἶναι φυσικὰ πρωτότυπο, καὶ εἶναι τὸ ΜΠΤ 2, πού τώρα πιά ἀπόκειται στὸ Τμῆμα Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πρώτη ἐντύπωση πού δημιουργεῖ ἡ ὀνομασία τοῦ κώδικα εἶναι φυσικὰ ὅτι περιέχει νομικὴ ὕλη, καὶ ἡ εἰσήγησή τοῦ Δημήτρη Ἀποστολόπουλου πού προηγήθηκε ἔκανε ἰδιαίτερη ἀναφορά γιὰ τὸ θέμα αὐτό: δηλαδὴ τοποθέτησε στὶς πραγματικὲς τῆς διαστάσεις τὴν παράμετρο «νομικὴ ὕλη», πού συχνά, συχνότατα χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὴ φύση ἐνὸς κώδικα, ἐνὸς χειρογράφου, ἐνὸς ἐγγράφου.

Εἶναι λοιπὸν ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ ἓνας σύμμικτος κώδικας πού περιέχει νομικὴ ὕλη, πολλὰ πατριαρχικὰ γράμματα καὶ κάποιες ἄλλες πράξεις. Ἡ συνύπαρξή βέβαια ὅλης αὐτῆς τῆς ὕλης, ἡ παράθεσή τῶν διαφόρων ἀπόψεων γιὰ τὸ χειρόγραφο καί, κυρίως, ἡ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐκδοτικῶν προσπαθειῶν πού κατὰ καιροὺς ἔγιναν, μᾶς ἔδωσαν τὴν ἐντύπωση, τὴν βεβαιότητα, θὰ ἔλεγα, ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἐκρηκτικὸ μίγμα, τὸ ὁποῖο ἀπαιτοῦσε ἰδιαίτερη ἀντιμετώπιση. Μὲ ἄλλα λόγια καταλάβαμε ὅτι δὲν μπορούσαμε νὰ ἀρχίσουμε τὴν περιγραφή του μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο πού θὰ ἐπιλέγαμε, ἀλλὰ ὅτι ἔπρεπε νὰ προηγηθεῖ, ἢ νὰ συντελεῖται παράλληλα, ἡ διαμόρφωση μιᾶς στέρεως ἀποψῆς γιὰ τὴ φύση τοῦ κώδικα, τὴν προέλευσή τῆς

ύλης του, την προβληματική του ανθρώπου που συνέλαβε την ιδέα της συγκρότησής του, την επιστημονική λογική των ανθρώπων που κατά καιρούς προσπάθησαν να μελετήσουν και να καταστήσουν γνωστό τὸ περιεχόμενό του κ.λπ.

Φυσικά, δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐκθέσω ἐδῶ ὅλες τις λεπτομέρειες τοῦ θέματος· ἄλλωστε αὐτὸ δὲν θὰ εἶταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἀχαρῆ ἐπανάληψη τῶν πληροφοριῶν ποὺ ἐκτίθενται στὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ θέλω νὰ τονίσω, ἐκ πείρας πλέον, καὶ νὰ ἀναδείξω ὡς βέβαιο συμπέρασμα ἀπὸ τὴ στενὴ ἐπαφὴ μας μὲ ἓνα τέτοιο ἀντικείμενο εἶναι ὅτι σὲ παρόμοιες ἢ παρεμφερεῖς περιπτώσεις, ἂν δὲν λυθοῦν αὐτὰ τά, οὕτως εἶπεῖν, θεωρητικὰ προβλήματα γιὰ τὴν φύση τῆς ἱστορικῆς πηγῆς, δημιουργεῖται μιὰ σοβαρὴ ἐγγενὴς ἀδυναμία ποὺ ἀναπόφευκτα θὰ ἐπηρεάσει καὶ τὸ συνολικὸ ἀποτέλεσμα, ὅποια μορφή καὶ ἂν ἐπιλέξουμε νὰ ἔχει αὐτό.

Τὸ ἄλλο, σημαντικὸ, κατὰ τὴν ἀποψή μου, στοιχεῖο εἶναι ὅτι ἀναλαμβάνοντας τὴν ἐργασία αὐτὴ εἴχαμε θέσει ὡς στόχο τὴ δημιουργία ἑνὸς ἐργαλείου, ἑνὸς μοντέλου ἐκδοτικοῦ ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπαναλάβουμε καὶ σὲ ἄλλες παρεμφερεῖς ἐργασίες μας, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι συνάδελφοι νὰ χρησιμοποιήσουν ὡς ὑπόδειγμα σὲ ἀνάλογες ἢ παραπλήσιες συγκεντρώσεις ὑλικοῦ, ἂν φυσικὰ τὸ ἔκριναν ὡς ἐπαρκὲς ἐργαλεῖο, ἔστω καὶ μὲ κάποιες τροποποιήσεις ποὺ θὰ ἐπέβαλε ἡ φύση τῆς ἐκάστοτε πηγῆς. Αὐτὴ ἡ φιλοδοξία βέβαια δημιουργοῦσε καὶ ἀντίστοιχες ὑποχρεώσεις, ποὺ εἶχαν ὡς ἀφετηρία τὴ βασικὴ μεθοδολογικὴ παράμετρο τῆς δημιουργίας εὐκολῆς πρόσβασης στὶς πληροφορίες μιᾶς πηγῆς προκειμένου νὰ συντελεστεῖ τὸ κυρίως ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ, τὸ ὁποῖο εἶναι βέβαια ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξιοποίηση τῶν πληροφοριῶν καὶ ἡ ἔνταξή τους στὸ συνθετικὸ ἔργο.

Βέβαια δὲν εἶταν δυνατὸν νὰ παρασιωπήσουμε τὴν προβληματικὴ καὶ τὴ μέθοδο μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισαν τὴν πηγὴ οἱ πρὶν ἀπὸ μᾶς μελετητές· καί, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλες συναφεῖς περιπτώσεις, ἡ συνιστώσα πού κυριάρχησε στὶς προσπάθειές τους εἶχε νὰ κάνει μὲ τὴν ἀποσπασματικὴ χρῆση τῆς πηγῆς, πού ἐν μέρει, βέβαια, αἰτιολογεῖ καὶ τὴν ἐνασχόλησή μας μὲ ἓνα παλιὸ ἐρευνητικὸ ἀντικείμενο, ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει, γνωστὸ κατὰ κάποιον τρόπο στοὺς ἱστορικοὺς συναφῶν θεμάτων.

Τὸ τελευταῖο, ἴσως εἶταν καὶ τὸ εὐκολότερο, ἀφοῦ ἡ προφανὴς σημασία τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς καὶ ἡ συνεχὴς ἀναφορὰ σ' αὐτὴν ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητὲς εἶναι στοιχεῖα διαπιστωμένα καὶ παρατίθενται στὶς σελίδες τῆς εἰσαγωγῆς. Θὰ σταθῶ λοιπὸν περισσότερο στὸ μεθοδολογικὸ πρόβλημα, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς δύο προσπάθειες πού προηγήθηκαν τῆς δικῆς μας καὶ εἶχαν ὡς στόχο τὴ συνολικὴ παρουσίαση τῆς πηγῆς· ἐν συνεχείᾳ θὰ παραθέσω τὰ στοιχεῖα πάνω στὰ ὁποῖα βασίστηκε τὸ δικό μας ἐγχείρημα.

Ἡ πρώτη λοιπὸν ἔκδοση τῶν περιεχομένων τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς εἶναι αὐτὴ πού δημοσιεύει ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας στὸν τρίτο τόμο τῆς *Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης* του³. Στὴν πραγματικότητα ὁ Σάθας λίγα ἔχει κάνει γιὰ τὸν κώδικα, ἀφοῦ τὸ δημοσίευμα ὀφείλεται στὸν μόχθο ἑνὸς ἄλλου προσώπου. Συγκεκριμένα ἓνας πλούσιος λόγιος στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ χατζηΓεώργιος Κωνσταντινίδης, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὶς κακεντρεχεῖς

3. Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 547-604, μὲ τὸν τίτλο: «Περίληψις Πατριαρχικῶν Ἐγγράφων (1538-1684)».

πληροφορίες του Μανουήλ Γεδεών, είχε αποκτήσει τὰ πλούτη του καὶ χάρις στὸ πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων, δείχνει ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Νομικὴ Συναγωγὴ. Ἡ συνάφειά του μὲ τὰ Ἱεροσόλυμα τοῦ παρέχει ἀσφαλῶς τὴν ἀνεση νὰ μπαινοβγαίνει καὶ στὸ ἱεροσολυμιτικὸ μετόχι τῆς Πόλης· ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναμφισβήτητη λογιόσύνη του —φέρεται ὡς συγγραφέας μελέτης γιὰ τὰ χρέη τοῦ Παναγίου Τάφου—, συντελεῖ ὥστε νὰ ἀρχίσει τὴν ἐπεξεργασία τοῦ κώδικα⁴.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Σάθας⁵, ὁ Κωνσταντινίδης εἶταν ἐκεῖνος ποὺ τὸν βοήθησε νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς διάφορες συλλογὲς τῆς Πόλης⁶· παράλληλα πληροφορήθηκε ἀπὸ αὐτὸν ὅτι ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπεξεργασία τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς, ἐργασία ποὺ σχεδὸν εἶχε ὀλοκληρώσει. Ὁ Σάθας, κατάλαβε ἀμέσως τὴ

4. Χαρακτηριστικὰ ὁ Γεδεών (*Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτην 1453-1913*, Ἀθήνα 1939, σ. 164-165) ἀναφερόμενος σὲ μιὰ κατηγορία ἀρχόντων «ἀναδειχθέντων ἐκ κλοπῶν» γράφει: «Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρώτης ἱερατείας τοῦ Γρηγορίου ἀνεφάνησαν δύο ἕτεροι, ὁ πεπαιδευμένος χατζή-Γεώργιος Κωνσταντινίδης... Τὸν πρῶτον ἐπλούτισαν οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος (1827-1845) καὶ Κύριλλος (1845-1872)... Ὁ χατζή-Γεώργιος ἐξέδωκεν ἐν Μόσχᾳ τῷ 1837, γνωριζόμενος διὰ τῶν στοιχείων Γ. Κ. Ἐπιτροπὴν περὶ τῶν ἀληθῶν αἰτίων τῆς κορυφώσεως τῶν χρεῶν τοῦ Παναγίου Τάφου' ἐπωφελῆ καὶ μετ' εὐχαριστήσεως ἀναγινωσκομένην». Πράγματι βιβλίον μὲ τὸν τίτλον αὐτὸ ἔχει ἐκδοθεῖ στὴ Μόσχᾳ τὸ 1837· εἶναι ὁ τίτλος ποὺ περιγράφεται στὴν *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξᾳ* κάτω ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ 2772, ὅπου καὶ γίνεται ἡ ταύτιση τῶν ἀρχικῶν Γ.Κ. μὲ τὸ ὄνομα Γ. Κωνσταντινίδης.

5. Σάθας, *Ὁ. π.*, σ. γ'.

6. Ἡ γνωριμία τῶν δύο ἀνδρῶν φαίνεται ὅτι ἐξελίχθηκε σὲ καλὴ σχέση ἀφοῦ σύμφωνα μὲ πληροφορίες, καὶ πάλι τοῦ Γεδεών (*Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ*, σ. 442), ὁ Κωνσταντινίδης ἔστειλε στὸν Σάθα 1000 χρυσὰ γαλλικὰ φράγκα γιὰ νὰ ἐκδόσει (1870) τὸ *Σχεδιάσμα Περὶ Ἱερεμίου Β'*.

τῆ σημασία τοῦ κώδικα καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ τοῦ δώσει ἕνα ἀντίγραφο τῆς ἐργασίας του. Δὲν γνωρίζουμε τὴν ἀκριβῆ μορφή τῆς ἐπεξεργασίας ποὺ εἶχε ἐπιτελέσει ὁ Κωνσταντινίδης· ὁ Κ. Σάθας πάντως ὁμολογεῖ ὅτι «ἐγὼ δὲ συμπληρώσας τὸ ἔργον καὶ χρονολογικῶς κατὰ τάξας τὰ ἀτάκτως ἀντιγεγραμμένα... ἔγγραφα, δημοσιεύω τὴν περίληψιν ταύτην, εὐχόμενος ἵνα τις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπεξεργαζόμενος αὐτὴν καὶ ἀντιπαραβάλλον πρὸς αὐτὰ τὰ πρωτότυπα τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχείου ἔγγραφα, ἐκδώσῃ ποτὲ πληρεστέραν, ὅπως οὕτως ἐπιλυθῶσι πολλὰ ἀμφίβολα γεγονότα καὶ συμπληρωθῶσι τὰ χάσματα τ' ἀσχημίζοντα τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἢ μᾶλλον τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους».

Ὁ Σάθας ἢ ὁ Κωνσταντινίδης ἢ καὶ οἱ δύο μαζὶ προσεγγίζουν τὸ κείμενο τοῦ κώδικα ὡς ἐξῆς: ἀποσιωποῦν ἀναιτιολόγητα τὰ πρῶτα 64 φύλλα, ποὺ πιθανῶς δημιουργοῦσαν δυσεπίλυτα προβλήματα, ὀνομάζουν (ὁ Σάθας) τὰ ἄλλα πατριαρχικά, καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα, ποὺ εἶναι στὸ τέλος δίνουν μιὰ συνοπτικὴ περιγραφή. Ἀκολούθως αὐτὰ ποὺ ὀνόμασαν πατριαρχικά τὰ δημοσιεύουν χρονολογικά, μὲ τὴ μορφή συνοπτικῶν περιλήψεων. Δηλαδή, στὴν ἀρχὴ δίνεται τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου καὶ ἀκολουθοῦν, περιληπτικά, οἱ πράξεις τοῦ κώδικα ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ χρόνια τῆς πατριαρχείας του. Μὲ ἄλλα λόγια ἢ ἀνάπτυξη τοῦ κώδικα κατὰ πράξιν διασπᾶται, χωρὶς νὰ δίνεται κάθε φορὰ ἡ πραγματικὴ θέση τῆς πράξης στὸν κώδικα, καθὼς καὶ ἄλλα κρίσιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τῆς πηγῆς καὶ τοῦ περιεχομένου της.

Φυσικὰ ὁ Σάθας, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ πιὸ πάνω παράθεμα, εἶχε καὶ ὁ ἴδιος ὑπόψη τὶς ἀδυναμίες τῆς περιγραφῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ὁ Μανουὴλ Γεδεών ἐπισημαίνει: «Ἡ παρὰ Σάθα περίληψις τῶν ἐγγράφων τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς ἐν πολλοῖς

δεΐται διορθώσεως»⁷, και θα ακολουθήσουν στην ίδια γραμμή και άλλοι παλαιότεροι και νεότεροι έρευνητές, όπως λ.χ. ο Δημ. Πασχάλης και ο Τ. Γριτσόπουλος.

Το 1899 εκδίδεται ο τέταρτος τόμος τής *Ιεροσολυμιτικής Βιβλιοθήκης* του Άθ. Παπαδόπουλου-Κεραμέα. Ο χαλκέντερος λόγιος περιγράφοντας τα χειρόγραφα των βιβλιοθηκών του κλίματος του πατριαρχείου Ιεροσολύμων, βρίσκεται βέβαια και στο Μετόχι του Παναγιού Τάφου στην Κωνσταντινούπολη. Ο Κεραμέας φυσικά γνωρίζει τη δημοσίευση των Σάθα-Κωνσταντινίδη και την αναφέρει στο κείμενό του. Προβαίνει λοιπόν σε μιὰ κεφαλαιώδη περιγραφή του κώδικα, «κατ' έκλογήν», —έτσι χαρακτηρίζει το είδος τής έργασίας του—, όπως άλλωστε κάνει και με τους άλλους κώδικες. Ωστόσο, στη Νομική Συναγωγή έπιμένει κάπως περισσότερο, αναφέροντας και τα πρώτα 64 φύλλα τής αρχής που παρέλειψε ο Σάθας, τα όποια μάλιστα αποδίδει στο χέρι του γραφέα Ιωάννου Βυζαντίου. Τον κύριο όγκο τής ύλης του κώδικα τιτλοφορεί ως έξης: «Συλλογή πράξεων, σιγιλίων και γραμμάτων πολυαρίθμων οίκουμενικῶν πατριαρχῶν από τοῦ 1538ου μέχρι τοῦ 1684ου έτους», ενώ τον άπασχολούν περισσότερο και οι πράξεις του τέλους, τις όποϊες μάλιστα περιγράφει αναλυτικά παραπέμποντας και στις αντίστοιχες εκδόσεις τους⁸.

7. Μανουήλ Γεδεών, «Συμπληρωματικαὶ διασαφήσεις», στό: Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. 2, Ἀθήνα 1890, σ. 356, σημ. 1.

8. Άθ. Παπαδόπουλος-Κεραμέας, *Ιεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, Πετρούπολη 1899, σ. 2-7. Ο Κεραμέας, μάλιστα, αφού χαρακτηρίσει το χειρόγραφο ως τὴν «περιώνυμον Νομικὴν Συναγωγὴν Δοσιθέου Ιεροσολύμων», ρητὰ αναφέρει ὅτι ἡ παρὰ Σάθα ἔκδοσις εἶναι ἔργο τοῦ Γ. Κωνσταντινίδη.

Αυτή λοιπόν είναι ή συνοπτική εικόνα τοῦ πολύτιμου, κατά γενικήν ὁμολογία, κώδικα τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς και ή κατά καιρούς ἐκδοτική ἀντιμετώπισή της⁹, στήν ὁποία ἐμεῖς, πέρα ἀπό τήν κατάφαση τῆς σπουδαιότητάς της, και ἔχοντας κατά νοῦ τίς ὡς τότε ἀποσπασματικές προσεγγίσεις, θελήσαμε νά προσδώσουμε τή μορφή μιᾶς καλά ἐπεξεργασμένης ἱστορικῆς πηγῆς.

Τὸ πρῶτο λοιπόν πού ἀποκλείσαμε εἶταν ή in extenso ἔκδοση ὅλων τῶν κειμένων τοῦ κώδικα. Ἐπειτα, μελετώντας προσεχτικά τὸ χειρόγραφο, φθάσαμε σέ καλή γνώση τῆς πηγῆς και τῶν προβλημάτων πού ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίσει και νά λύσει ή νέα περιγραφή της. Ὅλα αὐτὰ ἀποτέλεσαν τήν εἰσαγωγή (σελ. 33-56) τοῦ βιβλίου μας, ὅπου συγκεντρώνεται και ή θεωρητική προσέγγιση, στήν ὁποία ἀναφέρθηκα παραπάνω.

Ἡ προσέγγιση αὐτή ὀδήγησε σέ διαίρεση τῆς ὕλης σέ 1) Νομοκανονική και 2) Πατριαρχικά και ἄλλα κείμενα. Γι' αὐτὰ τὰ τελευταῖα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν κύριο ὄγκο τῆς ὕλης και γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχω κάπως μεγαλύτερη ἀρμοδιότητα, ἀναφέρω τὰ προφανῆ και ἀπό τήν περιαγωγή τοῦ βιβλίου ἐκδοτικά στοιχεῖα πού προκρίναμε και ἐφαρμόσαμε γιὰ τήν περιγραφή τους:

α) Προκειμένου νά προχωρήσουμε ἀπερίσπαστοι στήν περιγραφή συγκεντρώνουμε σέ δύο σελίδες ὅλα τὰ στοιχεῖα πού κρίναμε ὡς στοιχεῖα «ἐκτός θέματος», δηλαδή ἐνθυμήσεις και μεταγενέστερες προσθήκες.

β) Ὅλες οἱ πράξεις παίρνουν αὐξοντα ἀριθμό, στοιχεῖο πού

9. Βέβαια πρέπει νά εἰπωθεῖ ὅτι ὕλικό ἀπό τή Νομική Συναγωγή ἔχει πολλές φορές χρησιμοποιηθεῖ ἀποσπασματικά σέ μελέτες ἀπό διάφορους μελετητές.

βοηθᾷ στην εύκολη παραπομπή και στον καταρτισμό τῶν εύρετηρίων.

γ) Μετά τὸν αὐξοντα ἀριθμὸ εἰσάγεται μία ἐπιγραφή ποῦ ἀμέσως προειδοποιεῖ γιὰ τὸ θέμα τῆς πράξης λ.χ. καθαίρεση, ὁμολογία πίστεως, κ.λπ. καὶ ἀπέναντι, στὸ δεξιὸ μέρος, ἡ ἔνδειξη τοῦ φύλλου τοῦ κώδικα ὅπου βρίσκεται ἡ πράξη.

δ) Κάτω ἀριστερὰ τοποθετεῖται ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς πράξεως, ὅπως δίνεται στὸ κείμενο (λ.χ. γράμμα, σιγίλλιον κ.λπ.) καὶ ἀπέναντι δεξιὰ ἡ χρονολογία σὲ δύο μορφές: ἡ ἀποκαταστημένη σὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς ἀλλὰ καὶ ἡ πρωτότυπη χρονολογία ὅπως εἶναι γραμμένη στὸ κείμενο.

ε) Τὸ incipit, ἡ ἀρχὴ δηλαδὴ τοῦ κειμένου, ὅπως μᾶς ἔχει διδάξει ἡ πείρα ἀποτελεῖ σημαντικό στοιχεῖο ἀναγνώρισης τῆς ταυτότητας ἑνὸς ἐγγράφου· γι' αὐτὸ ἀναγράφονται οἱ πρῶτες πέντε λέξεις· στὴν περίπτωσι ποῦ οἱ λέξεις αὐτὲς ἀποτελοῦν ἀρχὴ καὶ ἄλλου ἢ ἄλλων κειμένων ἀναζητεῖται ἡ πρώτη, μετὰ ἀπὸ τίς πέντε, λέξη ποῦ διαφοροποιεῖ τὸ περιγραφόμενον κείμενον. Φυσικὰ ἐννοεῖται ὅτι ὑπάρχει πάντα στὸ μυαλό μας ἡ διάκρισι ἀνάμεσα στὴν προσφώνησι καὶ τὴν πραγματικὴ ἀρχὴ τοῦ κειμένου, μὲ ἄλλα λόγια ἡ προσφώνησι δὲν ὑπολογίζεται ὡς incipit τοῦ κειμένου.

ς) Ἀκολουθεῖ ἡ περίληψι, στὴν ὁποία προσπαθοῦμε, ὅσο γίνεται, νὰ δώσουμε τὰ πλέον οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς πράξης: ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων, ἀριθμοὺς, θεσμοὺς κ.λπ. Βέβαια αὐτὸ δὲν εἶναι πάντα εύκολο, ἐπειδὴ ὑπάρχουν καὶ πολυσέλιδες πράξεις γιὰ τίς ὁποῖες μιὰ ἀντίστοιχη περίληψι θὰ μπορούσε νὰ διαταράξει τὴν ἰσορροπία ποῦ θέλαμε νὰ διατηρήσουμε.

ζ) Στὴν περίπτωσι ποῦ ἡ περιγραφόμενη πράξι ἔχει ἤδη ἐκδοθεῖ, παραπέμπουμε στίς σελίδες τοῦ σχετικοῦ δημοσιεύμα-

τος, ακόμα και όταν από την πράξη έχουν έκδοθει εϋάριθμοι στίχοι, οί όποιοι, όμως, δίνουν μιá ιδέα για τó περιεχόμενο τῆς πράξης.

η) Υποσημειώσεις χρησιμοποιοϋνται όταν παρίσταται ανάγκη νά διευκρινισθοϋν όρισμένα προβλήματα, όπως λ.χ. κάποια διαφορετική ανάγνωση, ἢ ένα λάθος παλαιότερης έκδοσης.

θ) Στο δεξιό περιθώριο τῆς σελίδας τρέχει πάντα τó όνομα τοϋ πατριάρχη επί τῆς πατριαρχίας τοϋ όποιοϋ έχει έκδοθει ἡ περιγραφόμενη πράξη, χῶρος, βέβαια, πού μένει λευκός όταν ó πατριάρχης εἶναι ó ίδιος σέ διαδοχικές πράξεις.

Αϋτές εἶταν οί βασικές ἐπιλογές μας για τὴν περιγραφή τῆς πηγῆς· ἀλλά ἡ γενική εἰκόνα κρίναμε ότι θά εἶταν ακόμα καλύτερη, ἂν τó σύνολο πλαισιωνόταν ἀπό κατατοπιστικά εϋρετήρια, πού μέ τόν ένα ἢ τόν ἄλλο τρόπο θά διευκόλυναν τὴν ἔρευνα και θά συντελοῦσαν στήν όσο τó δυνατόν ἀρτιότερη παρουσίαση τοϋ κώδικα. Ἔτσι, ἐκτός ἀπό τó γενικό εϋρετήριο μέ τó όποιο οὔτως ἢ ἄλλως διευκολύνεται ἡ προσπέλαση, καταρτίσαμε ἀλφαβητικό πίνακα τῶν incipit, χρονολογικό πίνακα τῶν πράξεων τοϋ κώδικα, χρονολογικό πίνακα τῶν πατριαρχιῶν πού συναντοῦνται στόν κώδικα, μέ βάση τὴν ἔκδοση κατ' ἀρχὴν τοϋ Χρ. Πατρινέλη, πίνακα τῶν πράξεων κατὰ πατριάρχη και πίνακα τῶν κωδίκων και χειρογράφων πού χρησιμοποιοῦνται ἢ ἀναφέρονται στήν ἐργασία μας.

Αϋτές ὑπῆρξαν οί γενικές ἀρχές πάνω στίς όποίες βασίσαμε τὴν περιγραφή τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς. Τό ἀποτέλεσμα, πιστεύουμε, ότι δικαιολογεῖ τίς προσπάθειές μας. Ἡ δημιουργία, βέβαια, ἑνός μοντέλου εἶναι πάντα δύσκολο πράγμα, ἐπειδή κάθε ἔρευ-

νητής έχει να αντιμετωπίσει πηγές διαφορετικῆς φύσεως και φυσικά έχει και τὴ δική του ἀντίληψη γιὰ ὀρισμένα πράγματα, ἀκόμα και τὸ δικό του ὕφος. Ἐξάλλου τὸ δίλημμα τῆς ἔκδοσης in extenso ἢ τῆς περιγραφῆς κατὰ regeste και ψευδοδίλημμα εἶναι, ὅπως μᾶς ἀνέπτυξε ὁ Δημ. Ἀποστολόπουλος, και θὰ παραμένει, ὅπως φαίνεται, συνεχῶς ἀνοιχτό· ἔτσι πάντα ἡ ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη τοῦ κάθε ἐρευνητῆ θὰ ἀποτελεῖ τὸν κύριο παράγοντα γιὰ τὴν τελικὴ ἐπιλογή. Ἡ συζήτηση λοιπὸν πρέπει κυρίως νὰ περιστραφεῖ —ὅπως γίνεται τώρα μὲ πρωτοβουλία τῶν ἐμπνευστῶν τῶν σεμιναρίων τῆς Βενετίας—, στὸ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ κωδικοποιηθοῦν ὀρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ χρησιμοποιοῦμε, ὅσο γίνεται πιὸ πιστά, στὶς συναφεῖς ἐργασίες μας· και πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ τὸ παράδειγμα τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς μὲ τίς διαδοχικὲς προσεγγίσεις, ἀποτελεῖ ἓνα καλὸ ὑπόδειγμα.

L'APPROCHE
DE «ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ» DE DOSITHÉE

(Résumé)

Le codex de la Νομική Συναγωγή est un manuscrit du XVIIe siècle qui contient principalement des actes patriarcaux, mais aussi d'autres textes. Il a été constitué sous l'initiative du patriarche Dosithée de Jérusalem (1641-1707), qui l'a déposé à la bibliothèque de Metochios du Saint-Sépulcre à Constantinople. Comme il comportait un grand nombre d'actes (plus de 1000) dont il constitue pour le plus grand nombre *testum unicum*, il fut l'objet d'une description faite par C. Sathas (le texte publié par Sathas fut rédigé par Georghios Konstantinidis, un riche érudit de Constantinople) et d'une autre faite par Ath. Papadopoulos-Kerameas. Cependant, les deux descriptions présentent plusieurs problèmes, ce qui nous a incités à porter notre attention sur la Νομική Συναγωγή et entreprendre, dans le cadre du programme « Institutions et Idéologie », une nouvelle édition. Nous avons ainsi essayé de mettre en lumière certains éléments qui pourraient servir comme modèle pour des futures tentatives éditoriales analogues.